

Surplus

Vart kommer vårt konsumtions-samhälle att föra oss in i för framtid om vi inte är beredda att ge avkall på vår standard? *Surplus* är en samhällskritisk dokumentär i collageform som ställer frågor om globalisering, överflöd, övertro på tekniken och orättvisor på sin spets. Utvecklingsivrare möter utvecklingsmotståndare som kräver en återgång till naturen och förespråkar våldsammare metoder för att manifesteras sina åsikter. *Surplus* uppmanar oss att tänka efter, ta ställning och agera.

Rekommenderad från åk 9

En filmhandledning av
LOUISE LAGERSTRÖM

Handling

Filmen inleds med dokumentära bilder från demonstrationerna kring G8-ländernas möte i Genua och EU-toppmötet i Göteborg. Bägge ägde rum sommaren 2001. Vi ser personer som rustat sig med hemmagjorda skyddsutrustningar, vissa bär hjälm. Vi ser poliser i visirförsedda hjälmar beväpnade med sköldar, batonger och pansarfordon. I tumultet som uppstår när demonstrationerna urartar använder sig både demonstranter och polis av vapen och tårgas, polisen öppnar eld, bilar sätts i brand och affärsskyltfönster, särskilt såna som tillhör multinationella företag, krossas av demonstranter. Vi ser också bilder av den unge italienske man som dödades i Genua då han kördes över av ett militärfordon.

Mellan bilderna av kaos klipps bilder in av världsledare som George Bush och Silvio Berlusconi som talar med varandra i samförstånd. Berlusconi beklagar att våldsamma individer saboterat för de fredliga demonstranterna.

På ljudbandet över demonstrationsbilderna hör vi också Kubas ledare Fidel Castro fördöma konsumtions-samhället och uttala sin oro för den miljöförstöring och utarmning av naturen som blir dess konsekvens. Världens länder måste lära sig att dela på jordens resurser innan det är för sent, säger han.

En röst på en språkig telefonled-

G8 i Genua i juli 2001.

Foto: Lukas Eisenhauer

ning pekar ut John Zerzan som hjärnan bakom den militanta antiglobaliseringsrörelsen.

När Zerzan själv uttalar sig tonar han ner betydelsen av sin person och påståendet att han skulle påverka människor att förstöra egendom. De aningslösa är, enligt honom, inte de som försöker protestera utan de som passivt sitter och slöar, drogare sig och tittar på tv. Det är våld.

Zerzan talar om att vi terroriseras till att konsumera. Bush talar om att terrorismens mål är att få västvärlden att sluta shoppa. Vi ser bilder av parkeringsplatser utanför stormarknader och rader av shoppingvagnar.

Ett montage av saxat reklammaterial och tv-shoptablåer får en vidgad innebörd då regissören klipper in bilder av George Bush, Vladimir Putin, Jacques Chirac, Tony Blair och Bill Gates vilkas läpprörelser dubbas med en röst som nyktert konstaterar att de unga av idag är en förlorad, sönderkonsumerad generation.

Allt kan köpas för pengar och har man ingen att älska kan man köpa en naturtrogen "love doll" som tillfredställer tomheten. Längd, hudfärg, huvudtyp eller bröststorlek. Typ 1 eller 5, valet är ditt, men det kostar mellan sex och sjutusen dollar. En docktillverkare visar sakligt upp sina silikonkroppar som hänger i taket och väntar på sina ägare.

Ekonomi och teknologin dominerar allas våra liv. Enligt Zerzan har

ingen av dem befriat oss, snarare tvärtom. Vi kan ständigt nås med våra kommunikationsverktyg men har inte kommit varandra närmare för det. Effektivitet har utplånat lekfullheten. Konsumtionen har fjärrat oss från naturen. Vi ser bilder av människor som lever sina stressade urbana liv, trängs i tunnelbanor, utför monotona arbetsuppgifter för att till slut utmattade somna vid sina datorer.

Ett berg av uttjänta bildäck, sopberg, och fabriker där produktionen aldrig avstannar. Bilderna vittnar om ett ekorrhjul av konsumtion, överflöd, och det växande problemet med var allt det vi slänger tar vägen. För ett multinationellt företag som Microsoft handlar det om utveckling, utveckling och åter utveckling enligt deras vd och "väckelsepastor" Steve Ballmer.

Vi förflyttas till Kuba där landets ledare Fidel Castro håller tal till sitt folk, sjungandes socialismens lov och fördömande överkonsumtionen. Systemet med ransoneringsblock styr varje kubans vardag. Ris, bönor, tvål och tandkräm är några av de ransonerade varorna. En äldre kvinna tycker att systemet fungerar. En ung flicka berättar vilken chock hon fick då hon besökte England. Bedövad av överflödet spenderade hon mesta tiden med tevens fjärrkontroll i den ena handen och en McDonalds-hamburgare i den andra. En skriande

kontrast till de gapande tomma hyllorna och montrarna i affärerna på Kuba.

Vi möter en representant från den unga svenska IT-generationen. Han berättar att han, även om miljonerna snurrar och han kan köpa vad han vill, känner en märklig tomhet. Det enkla livet blir åtråvärt igen, en tur i bilen med kompisar och att fixa mat under bar himmel blir en återupptäckt lyx.

För en del människor blir arbetet en livsstil, en filosofi och en religion. Vi ser den genomsnittlige Steve Ballmer extastiskt predika om sitt företag Microsofts förträfflighet. "I love this company!", ropar han. Och publiken jublar.

Vi ser fyrtiotusen indiska arbetare i Alang montera ner skeppsvrak för att utvinna stål under usla arbetsförhållanden.

Bush efterlyser i ett tal en ny etik där det inte bara handlar om att dela med sig av sin välfärd utan också att utnyttja resurserna där de finns. Zerzan återknyter till demonstranterna i början och uttalar sitt stöd för konkreta attacker på företag som banker, multinationella företag och exklusiva affärer.

En röst, som skickligt dubbas på president Bush talar om ett paradigmskifte och nya globala värderingar. Vi ser Bush drömma om ett samhälle där var och en frågar sig själva om de verkligen behöver en hamburgare, en ny bil eller ett par nya jeans. Ett enkelt och tillfredsställande liv.

Tania på Kuba säger: jag vill ha något annat.

Form och tematik

Den dokumentära filmformen kan ta sig många uttryck. Rent traditionellt tänker vi oss kanske ett relativt objektivt betraktande av verkligheten. Filmaren lever under en tid nära det han vill skildra och griper ibland in som "regissör" för att förtäta, förtydliga och givetvis styra sitt budskap i valet av bilder. Men dokumentären som genre har kommit att anta allt friare former. Säkert till en del påverkat av det ständigt grasserande media- och informationsflödet. Ett ökat tempo kräver nya tilltal.

Erik Gandinis *Surplus*, vars titel betyder överskott, är ett collage av olika stilar, inspirerat av musik- och konstvideostetik. Regissören blandar nyhetsmaterial från tv med eget filmat material, reklamslag, intervjuer och arkivmaterial. Allt ackompanjerat av en suggestiv musik som förstärker en dystopisk känsla av en krackelerande civilisation, monotonin i arbetslivet och inte minst ensam- och ödsligheten i det urbana samhället. Människan framställs som en liten kugge i ett aldrig upphörande konsumtionsma-

skineri. Lika effektiv blir tystnaden när den uppstår och man får en andningspaus för att smälta intrycket i bilderna.

Även bildmässigt arbetar filmen med musikaliska verktyg. Man kan likna en del sekvenser vid ett slags bildmässig "scratching" och sättet att använda "fel" röster "sampling". För att förstärka enformigheten och betona vissa saker "loopas" en del repliker eller sekvenser. Effekten blir i vissa fall oroande, i andra komisk.

Rösterna på ljudbandet får ofta kommentera bilderna utan att de två har något annat samband än att de får en ny, mer komplex innebörd då de ställs mot varandra. Ett exempel är filmens inledning då vi hör Fidel Castro tala om hur konsumtions-samhället har förstört miljön i världen medan bilderna visar anti-globaliseringsdemonstrationer i Genua.

Summan av det som sägs och det som syns i bild kan också bli en ironisk blinkning. Som när Microsofts grundare Bill Gates lovsjunger den nya teknologin och hur den kommer att avlasta människor i deras arbete men öka deras sociala kontakter. I bild ser vi stressade resenärer på väg till jobbet eller kontorssalvar som försöker göra lite gymnastik bredvid datorer som både fjättrat dem och gett dem musarm.

Surplus utgör ett collage av bilder, uttalanden och åsikter. Ibland är det oklart vem som säger vad och det blir avsiktligt tydliga falskariet när till exempel högt uppsatta politiker "dubbas" att säga saker som de aldrig skulle kunna ha sagt. I de flesta fall är det uppenbart och fungerar som en ironisk kommentar från filmaren. I vissa fall medför collage-tekniken att budskapet och avsändaren blir mer luddig. Det framgår inte helt tydligt varifrån nyhetsbilderna är tagna. Genua står det på banderoller men bilderna från Göteborg kan man bara gissa sig till om man är bekant med dem.

★ Fundera över hur man arbetat med formen, ljud, bild och klipp i *Surplus*. Varför blir den så slagkraftig och medryckande? Kan det uppenbara manipulering av bild och ljud få oss att i stället bli vaksamma och tvivla på det vi ser?

Sättet att ställa två bilder mot varandra för att uppnå en tredje mening och innebörd härstammar från den ryska stumfilmen och framför allt filmaren Sergei Eisenstein. Hans berömda dialektiska montage handlar just om att bygga upp och styra åskådaren i en särskild riktning genom bildernas samverkan. Man kan också som här använda ljudet från ett sammanhang och låta det kommentera helt andra bilder.

★ Hur styr och förstärker filmen de eventuella sympatier och antipatier vi redan har visavi de olika förespråkarna?

Zerzan – antiteknokrat

Tematiskt är *Surplus* uppbyggd kring fyra ideologiska poler. George Bush och Silvio Berlusconi är företrädare för kapitalism och frihandel. Microsoft får representera teknikindustrin driven till ideologi. Castros Cuba står för ett icke-konsumtiskt samhällsbygge och John Zerzan representerar den politiska aktivismens ytterkant. I spänningen mellan dessa extremer bygger filmarna sin associativa dokumentär.

Anarkisten och primitivisten John Zerzan använder etnologiska argument i sin kritik av civilisationen, dess teknologi men också civilisationens kännetecken som språk, kultur, matematik och konst, till och med av tidsuppfattningen. Han menar att det bara var i jägar-samlarsamhällena som människan levde i symbios med den övriga naturen. Sedan människans språk, kultur och teknologi utvecklats har man också blivit en allt större belastning på jordens resurser. Han tänker sig också att det uråldriga sättet att leva i högre grad var både jämlikt och demokratiskt, till skillnad från dagens teknologiska samhälle som han menar är odemokratiskt och patriarkalt. En journalist i filmen beskriver Zerzan som propagerande för en återgång till en stenålderstillvaro.

Zerzan blev en av USA:s medialt mest omskrivna aktivister när Ted Kaczynski, den så kallade Unabombaren, 1996 arresterades för en serie bombdåd mot universitet och flygbolag. Kaczynskis manifest, "Industrial Society and its Future", med en mycket långtgående civilisationskritik visade sig till stor del vara influerad av Zerzans essäsamling "Elements of Refusal". Zerzan utpekades på många håll som en av USA:s farligaste män men hans skrifter blev plötsligt storsäljare.

Både i intervjuer och i filmen framstår han dock mer som en teoretiker än en "arkitekt". "We are trying to encourage questioning, just the questioning", säger han i filmen som svar på anklagelsen om att han kallats "the architect of property damage". I en intervju på en hemsida tillägnad primitivism (www.primitivism.com) säger han som svar på frågan om den tekniska utvecklingen verkligen är möjlig att vända: "It's quite possible that it's irreversible, but the only way to know is to challenge it. If one concludes that the course of techno-progress is proving disastrous then one is obliged to stop it, to reverse it. This is a matter of basic morality, it seems to me."

Zerzan skiljer sig från de som "bara"

kritiserar konsumtionssamhället till att gå så långt att han också kritiserar varje företeelse som kan förknippas med det vi kallar civilisation. Förnuftsmässigt inser säkert också Zerzan att hans resonemang draget till sin spets skulle leda till ett ofattbart lidande eftersom en stor del av jordens befolkning, och jordens växt och djurliv snabbt skulle dö ut om fem miljarder människor återgick till ett sådant samhälle. Inte ens Zerzan själv lyckas leva som han lär. Större delen av sina budskap sprider han just genom datateknik och han tjänar givetvis pengar på sina böcker.

★ Diskutera vidare utifrån Zerzans tankar om det skulle vara möjligt att vända utvecklingen och helt enkelt strunta i de tekniska framsteg som skett under exempelvis 1900-talet. Hur skulle ett sådant samhälle kunna se ut? Försök att föreställa er hur ert liv skulle se ut utan tv, telefon, datorer, flygplan, bilar etc. Fundera över vilka nya värden som skulle kunna skapas i ett sådant samhälle. Vilka av de tankar som Zerzan framför i *Surplus* skulle vi kunna ta till oss och förverkliga?

Kritiken av konsumtionssamhället

I total polemik med Zerzan ser vi i en sekvens hur George Bush betonar att terrorister inte skall tro att de kan skrämmanationen till den grad att de "slutar shoppa".

I *Surplus* fastslås en skrämmande statistik. Tjugo procent av jordens befolkning, I-länderna, konsumerar åttio procent av jordens resurser. Medelamerikanska konsumerar fem gånger mer än en mexikan, tio gånger mer än en kines och trettio gånger mer än en person från Indien.

Surplus pekar tydligt och klart ut den rika västvärlden som den som utnyttjar världens naturtillgångar. Det handlar inte längre bara om att tillfredsställa grundläggande behov. Konsumtionen har löpt amok och blivit ett självändamål. Vi äter mer än vi behöver och köper nytt innan våra prylar är uttjänta. Allt medan sopbergen växer, naturtillgångar utarmas och vi får problem med miljöförstöring.

I en värld där välstånd och tillväxt är så intimt förknippade med vår förmåga att konsumera har vi – pläderar filmen – blivit våra egna fångar i ett system där det tycks vara omöjligt att sätta stopp. Varje dag matas vi med ekonomiska nyheter som spår om tillväxt och välfärd. Budskapen är entydiga. Slutar vi att konsumera gräver vi vår egen grav eller riskerar våra egna arbeten.

Ekonomi och börsens upp och nedgångar har blivit en angelägenhet för

Bilmässa i Shanghai, Kina. Nya tider, nya marknader.

Foto: Carl Nilsson

gemene man i den rika världen, man sparar i aktier eller påverkas på andra sätt. Genom medierna kablats även den reklam ut som syftar till att få oss sugna att köpa sådant vi kanske inte visste att vi saknade.

★ Ett enormt berg av begagnade bildäck i en scen ur filmen – och insikten att detta finns mångfaldigt jorden över – gör att perspektiven blir svindlande. Vad får ni för tankar när ni ser bilden? Är det något man tänker på i vardagen, vart allt skräp tar vägen?

★ Medelamerikanska producerar närmare två kilo sopor dagligen. Ett faktum ur vilket en antikonsumerationsrörelse har sprungit. "Buy nothing day" har förgreningar i USA och Kanada och infaller innan julkommersen tar fart i slutet av november. Vad tycker ni om en sådan dag? Skulle hela världen kunna avstå från att handla en dag om året? Har en sådan aktion någon effekt?

Zerzan menar att vi terroriseras till att bli konsument. Vi kanske tror att vi har fått större valfrihet bara för att vi kan välja mellan varumärke A, B eller C. Det invagar oss i en falsk känsla av frihet när det egentligen gör oss mer likriktade. Trots allt är utbudet begränsat och styrs av de som har den mest effektiva marknadsföringen. Och där är reklam och medierna den stora kanalen och megafofen ut mot konsumenterna. I *Surplus* ges vi även intrycket av att det hela är en gigantisk konspiration där världens ledare är medvetet cyniska och glatt ser på medan ungdomen passiviseras.

★ Vad menar Zerzan med att mångfalden och det stora utbudet begränsar oss istället för att ge oss större frihet och val-

möjligheter? Hur påverkas ni av reklam? Är man medveten om reklamens makt eller tror man att man faktiskt har styrka att själv bestämma? Är det viktigt med många varor att välja mellan eller skulle det kunna vara befriande om det fanns endast en bil "bilen", en tandkräm "tandkrämen" osv?

★ Vår världsbild skapas och förändras till stor del genom medier, inte minst tv. Hur ser bilden av en lyckad tillvaro och ett lyckat liv ut i medierna? Är det en bild som överensstämmer med hur ni själva vill att den skall vara?

★ Bush efterlyser en ny "etik" och talar om att I-länderna har en plikt att inte bara dela sin välfärd utan även uppmuntra andra att utveckla sina produktionsmedel. Under lång tid har I-världens standard ständigt höjts. Nu kommer andra delar av världen och vill vara med och dela på välfärdskakan. Vad händer med jordens resurser när de övriga åttio procenten som nu lever av tjugo procent av jordens resurser vill ha samma levnadsstandard som en vanlig amerikan? På vilka sätt använder filmen USA som symbolen för konsumtion och överflöd? Är vi beredda att dela med oss?

Antitesen Kuba

Film presenterar Kuba som antitesen till överflödet. Landets enväldige ledare Fidel Castro predikar en antikonsumerande livsstil, på reklamtavlor möts människorna av slogans som: Spara! Konsumera bara det nödvändigaste! Något som inte är svårt då det inte existerar någon egentlig marknadsekonomi och affärernas hyllor mestadels gapar tomma. Människorna är hänvisade till sina ransoneringsblock och den dominerande dieten av ris och böner.

Kuba blev i slutet av 50-talet en socialistisk diktatur och har behållit sin planekonomi sedan dess. Det är nästan symboliskt att det geografiskt måste vara en ö som är det ställe på jorden där avståndstagandet från konsumtionssamhället överlevt som samhällssystem. Kubanerna styrs inte av marknadskrafter men väl av ett politiskt system som dominerar deras vardag och bestämmer hur deras liv bör levas.

Trots ett torftigt materiellt liv är bilderna från Kuba varma och fyllda av levnadsglädje. Folk är mer utomhus, umgås och tycks njuta av andra saker i livet. Personerna som intervjuas verkar glada och rätt nöjda med sin tillvaro även om de skämtar om hur enformigt det är med ris och bönor och bara en sorts tandkräm.

★ Fundera över hur Kuba skildras i *Surplus*. Hur sanna är bilderna? Vad kan vi avundas i deras sätt att leva? Finns det kanske något schablonmässigt över den glade fattige kubanen, som lagar sin gamla 50-talsbil men håller humöret uppe med lite salsa och en cigarr?

★ En av filmens mest ironiska dubbingar är när vi först får se Microsofts Steve Ballmer och hans "I love this company". Något senare ser vi hans röst dubbad på bilder av Castro. Är det filmarnas sätt att antyda att även Kuba kan ses som ett slags företag styrt av en uniformsklädd VD tillsatt på livstid?

★ Kubanska Tania var på besök i Europa och det första hon gjorde var att kliva in på McDonalds och äta en Big-Mac. Sedan spenderade hon resten av tiden i soffan, med fjärrkontrollen i ena handen och en hamburgare i den andra. Hur uppfattar ni hennes möte med överflödet? Kände hon sig lyckligare eller var det till och med svårt att hantera?

★ Var finner vi egentligen lycka och vilka är våra strävanden? Den unge svenske IT-specialisten som medverkar i *Surplus* kände bara tomhet när miljonerna rullade. Även om han såg den utstakade bilden av sin framgång, med dyrt hus, fru och barn, längtade han efter kvalitéer i det enkla umgänget med kompisar och friheten i att ta bilen och åka dit näsan pekade. Jämför hans upplevelser av vad han trodde lycka var med Tantias. Är lyckan universell? När blir pengar ett problem?

★ Kanske är vår upplevelse av Kuba i filmen positiv just för att den är så annorlunda. Kan vi, som är uppväxta

efter kriget, föreställa oss hur det är att vara verkligt fattig, att leva på strikta ransoner och att varje köttprodukt faktiskt är en bokstavlig och sällsynt lyx?

Utomparlamentarisk aktivism, en väg till förändring?

Surplus tar ställning och visar endast på den utomparlamentariska aktivismen som ett alternativ till förändring. Men är demokratin och dess medel därmed helt uddlös i kampen för en bättre värld? Vilka är alternativen som inte tas upp i filmen? I *Surplus* försvarar John Zerzan utan tvekan våldsanvändning riktad mot egendom. "property damage is not violent. You can't violate a building or a window or something like that./... / That isn't violent, unless you advocate attacking individuals which we don't do." Och det som "förtjänar" att attackeras är enligt honom banker, exklusiva affärer, cafeteriakedjan Starbucks och så vidare.

Han menar att bara marschera med plakat inte längre leder någonstans, ingen bryr sig. Men när människor slåss då är det värt något, då väcks omvärldens uppmärksamhet. Samtidigt visas i filmen bilder från demonstrerande kärnkraftsmotståndare i kärnkrafts-röstningen 1979. Vad betydde deras engagemang? Vad uppnådde de?

Diskussionen kring hur vår demokrati fungerar, och om så kallad direkt demokrati – aktivism – har en plats i vårt samhälle har blivit betydligt mer aktuell de senaste åren, främst genom protesterna mot WTO-möten och EU-toppmöten i Europa och resten av världen. Även organisationer som Reclaim the Streets har genomfört aktioner som ofta slutat i våldsamma sammandrabbningar där inte minst polisen har kritiserats för ett provokativt övervåld.

★ Diskutera om vår parlamentariska demokrati är tillräcklig eller om det också måste finnas möjligheter att påverka på mer direkta sätt. Kan våldsanvändning mot egendom försvaras? Har till exempel veganrörelsens aktioner mot slakterier och djurtransporter lett till att vi idag ser annorlunda på djurens rättigheter än innan?

★ Greenpeaceaktivister kedjar fast sig vid oljefartyg och försöker hindra atomavfallstransporter. Plogbillsrörelsen hamrar på och saboterar militärt material efter biblisk förebild. Fundera om ni kan komma på andra "olagliga" aktiviteter som satt fokus på problem och i bästa fall förändrat samhället eller våra attityder. Är utomparlamentariska

metoder en del av vår demokrati? Var går gränsen?

Vad kan vi själva göra?

Trots att *Surplus* ger en ganska dystert bild av vår samtid är den ändå en film som uppmanar oss som publik att reflektera men också att agera. Vi kan se ett större medvetande inför bland annat miljöeffekter. Vi återvinner till en viss grad – många förpackningar är miljövänligare idag än för tio år sedan och man kan ta reda på vad olika företag står för och välja att köpa de produkter som producerats med hänsyn till arbetskraft och miljö. I de flesta affärer säljs både ekologiska och rättvisemärkta varor. En försiktig utveckling som kommit igång på grund av konsumenternas val även om det är en försvinnande liten del av helheten som produceras i balans med naturen.

Men filmen vill också få oss att på ett mer radikalt sätt fundera över om vi i västvärlden verkligen kan upprätthålla den levnadsstandard vi har idag. Kan vi konsumera färre varor, mindre energi och naturresurser? Men för att göra detta måste vi förmodligen ändra vår livsstil, vårt levnadsmönster och våra attityder och vi måste ställa oss frågan om det inte är ett nödvändigt val för mänsklighetens överlevnad.

★ Det spelar väl ingen roll vad jag gör, kan man säga sig själv när det handlar om att bidra till en bättre värld. Men om vi utnyttjar vår konsumentmakt, som är det vapen vi har, kan många små val tillsammans utgöra en skillnad. Diskutera vad ni som enskilda kan göra och gör för att bidra till en renare, mer rättvis och hållbarare värld. Är vi beredda att ändra våra vanor? Byt erfarenheter och tips.

PRODUKTIONSUPPGIFTER

Sverige 2002

Regi: Erik Gandini

Foto: Carl Nilsson, Lukas Eisenhauer och Märten Nilsson

Klippning: Johan Söderberg

Mix & musik: David Österberg

Medverkande: John Zerzan, George W. Bush, Fidel Castro, Matt McMullen, Steve Ballmer, Tania, Svante Tidholm

TEKNISKA UPPGIFTER

Speltid: 51 minuter

Format: Normalbild

Ljudsystem: Dolby Stereo

Censur: Ännu ej fastställt

Svensk premiär: 22 mars 2003

DISTRIBUTION

Folkets Bio, Box 2068, 103 12 Stockholm

Tel: 545 275 23, fax 545 275 27

www.folketsbio.se

